

การศึกษาวิเคราะห์จริยศาสตร์ที่ปรากฏในมหาภารตะ

AN ANALYTICAL STUDIES OF ETHICS IN THE MAHABHARATA

พระมหาอภิชัย สัมฤทธิ์
Phramaha Apichai Samrid^๑

Received: November 10, 2021 Revised: December 20, 2021

Accepted: December 24, 2021

บทคัดย่อ

บทความวิจัยเรื่อง การศึกษาวิเคราะห์จริยศาสตร์ ที่ปรากฏในมหาภารตะ มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ ๑. เพื่อศึกษาองค์ความรู้ของพราหมณ์ ซึ่งใช้เป็นเครื่องมือวิเคราะห์ทางจริยศาสตร์ ๒. เพื่อศึกษาวิเคราะห์ปัญหาทางจริยศาสตร์ในมหาภารตะตามหลักจริยศาสตร์ของพราหมณ์ -ฮินดูและพุทธศาสนา ผลวิจัยพบว่า คำสอนทางจริยธรรม มีคุณค่าแก่มวลมนุษย์ในแง่ที่สามารถใช้เป็นหลักในการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติสุข มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของคนทั้งหลายในสังคม ซึ่งกำหนดหน้าที่ของวรรณะ ๔ ไว้ในคัมภีร์ Manudharmasastra อย่างชัดเจน ซึ่งคนทุกคนที่เกิดมาสามารถปฏิบัติหน้าที่ตามวรรณะทางสังคมอย่างสมบูรณ์ ดังนั้น ตามคติความเชื่อของศาสนาฮินดูถือว่า บุคคลใดก็ตาม ได้กระทำความดีต่างๆ โดยถือว่าเป็นหน้าที่ของตนตามวรรณะ มีเจตนามุ่งรักษาความถูกต้อง ผดุงความยุติธรรมไว้ และทำด้วยความจงรักภักดีต่อพระผู้เป็นเจ้า หากว่าบุคคลนั้น ได้ทำการฆาตกรรมใครก็แล้วแต่ ก็ถือว่าไม่เป็นบาปแก่ผู้ทำ ดังทัศนะที่ว่า กฎแห่งกรรมเป็นกฎที่ถูกกำหนดขึ้นโดยพระผู้เป็นเจ้า พระองค์มีอำนาจเหนือกฎแห่งกรรม ซึ่งมีผลต่อมนุษย์ทุกคนและทรงเป็นผู้ควบคุมกฎนี้ให้ส่งผลต่อมวลมนุษย์ตามความประสงค์ของพระองค์

คำสำคัญ : จริยศาสตร์, มหาภารตะ

^๑สาขาวิชาสันสกฤตศึกษา ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
Sanskrit Studies Department of Eastern Languages graduate school Silpakorn University
, Thailand Email: ven.apichai.su@gmail.com

Abstract

The aim of analytical studies of ethics in the Mahabharata has 2 objectives: 1. To study the Hinduism doctrinal, which is used as an ethical analysis tool, 2. To analysis ethical problems in the Mahabharata according to the ethics of BrahminHindu and Buddhism. The results of the research were as follows: Ethical teachings It is valuable to mankind in the sense that it can be used as a basis for peaceful coexistence in society. Affecting the lives of people in society Which clearly defines the duties of the 4th caste in the Manudharmasastra scriptures. Therefore, according to Hindu beliefs, any person has done different things. Which is considered to be their duty according to the caste Intended to maintain accuracy Maintain justice and do it with loyalty to God. If that person Has murdered anyone. Was considered not a sin to the one who made it as in the view that the law of karma is a law that is established by God. He has power over the law of karma. Which affects all human beings and is the governing body of this law to affect mankind according to His will.

Keywords: Ethics, Mahabharata

๑. บทนำ

จริยศาสตร์ (Ethics) มุ่งศึกษาปัญหาเรื่องความดี ความยุติธรรม ว่ามีลักษณะอย่างไร เช่น อะไรคือความหมายของชีวิต หรือว่าเราจะจัดการกระทำว่า ดีหรือชั่วได้อย่างไร จริยศาสตร์ทางศาสนา (Religious ethics) จึงหมายถึงบทบาททางศาสนาที่กำหนดว่าอะไรคือพฤติกรรมที่ดี ควรปฏิบัติหรือพฤติกรรมที่ไม่ดี มีกล่าวถึงศาสนาโบราณ ศาสนาพราหมณ์พระพุทธศาสนา ศาสนาคริสต์ และศาสนาอิสลาม^๒ นับเป็นแนวคิดเชิงบรรทัดฐาน (normative approach) มีหลักธรรมที่เป็นเกณฑ์ชี้วัดถูกผิด ดีชั่วอย่างตายตัวชัดเจน ตรงข้ามกับทัศนะจริยศาสตร์สำนักอัตถิภาวนิยม (Existentialism) ของซาร์ต เห็นว่า “มนุษย์เกิดมาพร้อมกับเสรีภาพ หรือการ

^๒ ประเวศ อินทองปาน ๒๕๖๑, วารสารวิชาการทางพระพุทธศาสนา ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๒ (ฉบับรวมเล่มที่ ๗) พ.ศ. ๒๕๖๑, สถานภาพและบทบาทของสตรีเพศ ตามแนวจริยศาสตร์ทางศาสนา, (มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กรุงเทพฯ), ๖๗.

เลือกที่จะเป็นในสิ่งที่ตนปรารถนา” หมายความว่า คนทุกคนเลือกให้คุณค่าแก่ตัวเองและต่างตัดสินใจได้ เพราะชีวิตจะไม่มีอะไรเลยนอกจาก “ชีวิตจะมีชีวิตอยู่” คนเราต้องตระหนักถึงเสรีภาพแห่งตนด้วยความรับผิดชอบต่อการตัดสินใจใดๆ ของตนเอง แต่ไม่ยึดติดอยู่กับศรัทธาที่ผิดๆ เพราะมนุษย์ มีเสรีภาพ และชาร์ตได้กล่าวว่า ธรรมชาติที่แท้จริงของมนุษย์ต้องเปิดเผยให้เห็นว่ามีการดำรงอยู่ ถ้าไม่แสดงออกก็ถือว่า “ไม่มีการดำรงอยู่” เช่น การดำรงอยู่ของพระเจ้า ซึ่งชาร์ตกล่าวว่า “ไม่มีพระเจ้า - There is no God” และไม่มี “ชะตากรรมกำหนด - no determinism” มนุษย์แท้จริง คือ เสรีชน หรือเสรีภาพ (Man is free, Man is freedom) มนุษย์ถูกสาปส่งมาให้มีเสรีภาพ (Man is condemned to be free) Sarte^๓ ปัญหาทางจริยศาสตร์ที่เกิดขึ้นจากเกณฑ์ทางจริยศาสตร์ที่เป็นตัวชี้ว่า “ผลที่จะได้รับกับวิธีการนั้น อันไหนสำคัญกว่ากัน ถ้าผลที่ได้รับนั้นเป็นสิ่งที่ดีและเป็นสิ่งที่ทุกฝ่ายชอบ วิธีการใดๆ ก็ย่อมนำมาใช้ได้หรือไม่ ผลดีที่จะได้นั้นมันทำให้วิธีการที่ผิดกลายเป็นสิ่งที่ถูกต้องหรือไม่ นั่นก็คือผลที่จะได้รับกับหลักการอันไหนสำคัญกว่ากัน”^๔

มหากาธะ (๕๐๐ B.C.- ๕๐ A.D.) เป็นเรื่องราวการทำสงครามระหว่างพี่น้องสองตระกูล คือ ฝ่ายปาลมทพและฝ่ายเการพ เรื่องราวจบลงด้วยชัยชนะของฝ่ายปาลมทพที่มีพระกฤษณะเป็นผู้ช่วยเหลือ ด้วยความยาวถึงหนึ่งแสนโคลก แบ่งออกเป็น ๑๘ บรรพ (ตอน) นับเป็นวรรณคดีมหากาพย์เรื่องหนึ่งที่สำคัญ ชาวอินเดียถือว่ามหากาธะเป็น “อิติहाสะ” หมายถึงพงศาวดารหรือตำนานซึ่งเคยเกิดขึ้นจริง แม้ว่าจะมีข้อสงสัยถึงคุณค่าทางประวัติศาสตร์ก็ตาม^๕ การเล่าเรื่องมหากาพย์การตะในช่วงแรกแสดงถึงวีรบุรุษนามว่ากฤษณะ ต่อมาเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางมากขึ้น ผู้เขียนจึงเล่าเรื่องสรรเสริญความอัจฉริยภาพพร้อมกับยกฐานะเป็นปางหนึ่งของเทพ สายจันทรวรค์และผูกเรื่องกับพี่น้องปาลมทพและเการพ โดยอาศัยความขัดแย้งนำไปสู่สงครามเป็นตัวดำเนินเรื่องโดยพระกฤษณะเป็นผู้มีบทบาทสำคัญ^๖

อย่างไรก็ตาม มหากาธะนับเป็นวรรณคดีที่สะท้อนแนวคิด วัฒนธรรมของชาวฮินดูได้อย่างดีเรื่องหนึ่ง รวมไปถึงอิทธิพลการแผ่ขยายทางวัฒนธรรมฮินดูสู่ประเทศอื่น ๆ ใน

^๓ Sarte Jean-Paul, ๑๙๗๐, Existentialism and Humanism, (Paris: Nagel), ๕๔-๕๘.

^๔ วิทย์ วิศทเวทย์, ปรัชญาทั่วไปมนุษย์โลก และความหมายของชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๕๕), ๕๗.

^๕ Sen Amartya. (๒๐๐๕). Ramayana Book One, Boyhood. (New York : New York University Press), ๑๖.

^๖ ศักดิ์ศรี แยมันดดา, “มหากาธะ” เอกสารประชุมทางวิชาการเรื่อง “มหากาพย์มหากาธะ : ความสัมพันธ์ที่มีต่อวัฒนธรรมไทย ครั้งที่ ๒” คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและชมรมบาลีสันสกฤต, ๒๐-๒๑ พฤศจิกายน ๒๕๕๓.

ภูมิภาคอาเซียน ซึ่งจะเห็นได้จาก ศาสนสถาน ศาสนพิธี และความเชื่อ^๗ มหาภิกษุสงฆ์มหาเถรสมาคมเป็นต้นความเชื่อตามศาสนาพราหมณ์ ซึ่งการกระทำที่มีเจตนาที่นำไป เพื่อพระเจ้าโดยไม่มุ่งหวังผลตอบแทนใดๆ เพื่อตนเองทั้งสิ้น เป็นการกระทำที่มีเจตนาเพื่อบูชาพระเจ้า มีศรัทธาในพระเจ้าทำหน้าที่เพื่อหน้าที่ หรือกล่าวได้ว่า หน้าที่นั้นเป็นจุดหมายของการกระทำของตนเอง และเน้นหลักกฎแห่งกรรมที่มีพระเจ้าเป็นผู้วางกฎและตัดสินผลของการกระทำของมนุษย์ ที่เกิดจากเจตนาที่แท้จริงว่าทำด้วยความศรัทธาในพระเจ้าหรือไม่ และมีการปฏิบัติตามหลักโยคะเพื่อเข้าร่วมเป็นหนึ่งเดียวกับพระเจ้า (อาตมัน) อันเป็นเป้าหมายสูงสุดในการพ้นทุกข์โดยสิ้นเชิง ไม่ตกอยู่ภายใต้การเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป^๘ สอดคล้องกับหลักวรรณะ ๔ วรรณะพราหมณ์มีหน้าที่รักษาและอบรมสั่งสอนค่านิยมและศีลธรรมทั้งปวง ได้รับเกียรติจากสังคมให้เป็นนักปราชญ์ วรรณะกษัตริย์ ผู้ทำหน้าที่เกี่ยวกับการปกครองและการรบเพื่อรักษาบ้านเมือง จากคตินิยมที่ว่า เป็นผู้ที่มีภาระเกี่ยวข้องอยู่กับการใช้อำนาจ ส่วนพวกที่สามได้แก่ วรรณะไวศยะ (แพศย์) ผู้มีทรัพย์สินเงินทอง พ่อค้าวานิช ได้รับเกียรติน้อยกว่าพวกที่สอง^๙ และวรรณะศูทรมีหน้าที่รับใช้ในกิจการงานต่างๆ

โดยทั่วไปแก่นคนในวรรณะทั้งสามข้างต้น^{๑๐} ตามในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ หากท่านใด มีโอกาสได้อ่านมหาภารตะแล้วจะต้องระลึกว่าบริบทเหล่านั้นเป็นขัตติยธรรม อันมีพื้นฐานมาจากพราหมณ์ ย่อมมีทั้งความคล้ายคลึงและความแตกต่างจากพุทธธรรมเป็นแน่แท้ การอ่านอย่างมีวิจารณ์ญาณจึงจำเป็นอย่างมาก สำหรับความเข้าใจสภาพสังคม ความเป็นอยู่จากการอาศัย การแบ่งชั้นวรรณะ เพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยจากชาติพันธุ์ที่หลากหลายของชาวอินเดียนับแต่โบราณ^{๑๑} นอกจากนั้นมหาภารตะยังเป็นเรื่องราวอันสะท้อนอุทาหรณ์ คติธรรม ความศักดิ์สิทธิ์ เห็นได้จากเรื่องการแข่งขันของผู้ทรงศีลธรรมและมักจะส่งผลตามที่เอ่ยมาจา เช่น การมีสามี ๕ คนของนางเทราปที เป็นต้น

^๗ นาวิน วรรณเวช. (๒๕๕๕). วารสารศิลปศาสตร์ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๒ การละเมิดความสำคัญต่อการเล่าเรื่องในมหาภารตะ, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๑๕๗-๑๕๙.

^๘ John Stuart Mill, Utilitarianism, 7th ed. (London: Longmans, Green, And Co. 1879, 2004), 15.

^๙ กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาลัย. ๒๕๒๕. อินเดียอนุทวีปที่น่าทึ่ง. (กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์สยาม), ๑๔๕.

^{๑๐} ศาสนาพราหมณ์ อินดู, องค์การ. ๒๕๒๕. ประวัติศาสตร์และหลักธรรมของศาสนาพราหมณ์ อินดู. (กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์การศาสนา), ๔๒.

^{๑๑} กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาลัย. มหาภารตยุทธ์ พิมพ์ครั้งที่ ๒, (คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา, ๒๕๓๓), ๑๓-๑๖.

ดังนั้น ผู้วิจัยเห็นว่า “การศึกษาวิเคราะห์จริยศาสตร์ที่ปรากฏในมหาภารตะ” พบว่าเป็นการเล่าเรื่องระหว่างชนชั้นสูงอย่างวรรณะพราหมณ์และกษัตริย์แทบทั้งสิ้น เพื่ออธิบายการทำหน้าที่ของแต่ละคน นอกจากเป็นการวิเคราะห์วรรณคดีตามความเชื่อศาสนาพราหมณ์เรื่องวรรณะ บุญบาปเป็นเรื่องที่กำหนดเองไม่ได้ เหล่าเทพเป็นผู้กำหนด ซึ่งเป็นเกณฑ์ที่ไม่มีความตายตัว เป็นไปตามแต่ละสถานการณ์ ไม่ว่าจะเป็นการให้พรหรือสาปแช่ง เช่น การที่นางเทราปทีแห่งฝ่ายการพิพาทด้วยฝีมือของฝ่ายปาณฑพ เป็นต้น การกล่าวถึงการทำหน้าที่ตามวรรณะ เช่น การเตือนสติอรชุนโดยพระกฤษณะกล่าวว่า กษัตริย์ต้องรบเป็นการทำตามหน้าที่แล้วจะได้ขึ้นสวรรค์ในอีกด้านหนึ่งการนำมหากาพย์มหาภารตะมาศึกษาเปรียบเทียบตามแนวคิดพุทธจริยศาสตร์ เป็นมุ่งเน้นการแสวงหาความจริงที่เกิดขึ้นตามที่ปรากฏในตำนานมหากาพย์มหาภารตะ พุทธจริยศาสตร์มีทรรณะเกี่ยวกับกรรมว่าเป็นเรื่องปัจเจกบุคคล ใครทำกรรมใดไว้อย่อมได้รับผลตามการกระทำนั้น โดยไม่ยกเว้นแม้กับใคร

๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์จริยศาสตร์ ที่ปรากฏในมหาภารตะ” สำหรับวัตถุประสงค์ที่ต้องการนำเสนอในบทความนี้มี ๒ ข้อ คือ

- ๑) เพื่อศึกษาองค์ความรู้ของพราหมณ์-ฮินดูและพุทธศาสนา เพื่อใช้ศึกษาวิเคราะห์ จริยศาสตร์
- ๒) เพื่อศึกษาวิเคราะห์ปัญหาทางจริยศาสตร์ในมหาภารตะ ตามหลักจริยศาสตร์ของพราหมณ์และพุทธศาสนา

๓. วิธีดำเนินการวิจัย/รูปแบบการวิจัย/ขอบเขตการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์จริยศาสตร์ ที่ปรากฏในมหาภารตะ” นี้ ผู้วิจัยได้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยมีขอบเขตของการวิจัย ผู้วิจัยเลือกใช้หนังสือประกอบการวิจัยทั้งที่เป็นเอกสารปฐมภูมิ ได้แก่ “MAHABHARATA SANSKRIT TEXT AND ENGLISH TRANSLATION by M.N. Dutt ฉบับสันสกฤต-อังกฤษ และหนังสือ “The Mahabharata of Krishna-Dwaipayana Vyasa” by Kisari Mohan Ganguli รวมทั้งเอกสารทุติยภูมิ ได้แก่หนังสือ “เรื่องเล่าจากมหากาพย์มหาภารตะ” เล่ม ๑-๔ ประพันธ์โดยอาจารย์วิระ ธีรภัทร และ “มหาภารตะยุทธ์” ประพันธ์โดย อาจารย์กรรณา-เรืองอุไร กุศลาสัย เพื่อประกอบในการศึกษาวิจัย การวิจัยมุ่งวิเคราะห์ถึงปัญหาทางจริยศาสตร์ตามแนวทางศาสนาพราหมณ์เปรียบเทียบกับจริยศาสตร์ตามแนวทางพุทธศาสนา โดยอาศัยหลักธรรมจากทั้งสองศาสนา

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาค้นคว้าทางเอกสาร (Documentary investigation) ซึ่งมีลำดับขั้นตอนดังนี้

๑. การรวบรวมเอกสารข้อมูลชั้นปฐมภูมิและทุติยภูมิที่เป็นภาษาอังกฤษ ภาษาสันสกฤต และภาษาไทยที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย

๒. การศึกษาเปรียบเทียบมหาภาพัฒนมหาการตามเกณฑ์จริยศาสตร์พราหมณ์ พร้อมทั้งสรุปข้อมูลทั้งหมดที่ได้จากการค้นคว้าแล้วนำเสนอผลงานการวิจัย

๔. ผลการวิจัย

ผลการวิจัยนี้ได้ค้นพบประเด็นที่ตอบวัตถุประสงค์ดังนี้

๑. นางคงคาได้โดนลูกทั้ง ๗ คนของตน ลงแม่น้ำ ผลการวิเคราะห์ ในจริยศาสตร์ทางสังคมฮินดู ถือว่า การกระทำของนาง เป็นการรักษาคำสัตย์ (สัตยะ) ต่อพวกคณะเทพวสุ โดยการพวงเขาพันจากทุกซ์ หาได้มีเจตนาฆ่าลูกตัวเองไม่ การกระทำของผู้นั้นก็ไม่น่าเป็นบาป เพราะว่าฆ่าได้แต่ร่างกาย แต่อาตมมันเป็นสิ่งที่ไม่ตาย ยิ่งยืนถาวร แต่ในทางพุทธศาสนา ถือว่านางได้ทำการละเมิดศีลข้อ ปาณาติบาต ดังคำอธิบายในวิสุทธิมรรคว่า “เมื่อจิตได้ปฏิสนธิในครรภ์มารดาแล้ว ชีวิตย่อมเริ่มต้นขึ้น ดังนั้น ถือว่าได้ทำชีวิตของมนุษย์ให้ตกลงไป

๒. พระนางสัตยวดี ได้บังคับ เจ้าหญิงอัมพิกาและเจ้าหญิงอัมพาลิกาซึ่งเป็นพระชายาของเจ้าชายวิตราวีริยะ กระทำพิธีนโยค กับบุตรชายของนาง คือ “ฤาชีวะยาส” ซึ่งเจ้าหญิงทั้งสองก็ไม่ได้เต็มใจที่จะทำพิธีนี้ ผลการวิเคราะห์ พิธีนโยค ถือเป็นประเพณีโบราณของฮินดู คือ การให้หญิงหม้ายไปร่วมหลับนอนกับญาติของสามี เพื่อให้มีทายาทสืบสกุล ซึ่งบุตรที่เกิดจากพิธีนี้จะถือเป็นบุตรของสามีที่เสียชีวิตไป ในคัมภีร์มनुธรรมศาสตร์ ก็กล่าวถึงหน้าที่การเป็นมารดาของสตรี มารดาถือเป็นทางแห่งความเจริญของสตรี จึงมีความเชื่อว่าสตรี ที่ไม่มีบุตรเป็นทายาทนั้น ถือว่าเป็นบาป ยังมีบุตรมากเท่าไรยิ่งมีโอกาสขึ้นสวรรค์มากเท่านั้น หลักพุทธศาสนาถือว่า เป็นพิธีที่ไม่ชอบธรรม ตามหลักมโนธรรม และเป็นสิ่งที่บัณฑิตย่อมตำหนิโดยส่วนเดียว ว่าโดยลักษณะคือ มีเจตนาที่บังคับหญิงที่ไม่ยินยอมให้ทำพิธีนี้กับชาย โดยล่วงเกินฐานะที่ไม่พึงเป็นไปในทางกายหาว ด้วยความประสงค์จะเสพอสังกรรม

๓. นางอัปสรอรุณี หลงใหลในความสง่างามของอรชุน เพราะเขาไม่ใส่ใจในไม่ตรี ที่เธอหยิบยื่นให้ จึงสาปให้อรชุนเป็นกระเทยในช่วงหนึ่งของชีวิต ผลการวิเคราะห์ จริยศาสตร์ฮินดู ถือว่า คำสาปแช่ง เป็นคำพูดที่เปล่งออกไปเพื่อลงโทษฝ่ายตรงข้ามให้ประสบเคราะห์กรรม การเปล่งวาจาสาปแช่ง อาจมีน้ำหนักแค่เพียงการกล่าวร้าย แต่หากเมื่อใดที่แรงอาฆาต ผนวกคำสาปแช่ง เมื่อนั้นการสาปแช่งก็จะเกิดผลเร็วขึ้น ในทางพุทธจริยศาสตร์ ถือว่าผู้พูดมีเจตนาเป็นอกุศล พูดสาปแช่งเพื่อทำลายคนที่ไม่ชอบ จัดเป็นวจีทุจริต ในข้อว่า ผรุสวาจา เพราะเป็นถ้อยคำ ที่ประสงค์จะให้คนอื่นประสบสิ่งที่ไม่ดี ซึ่งหลักวินิจัยคำพูด มี ๓ ประการ คือ (๑) ผู้คนที่ฟังคำ (๒) จิตชุ่มเคือง (๓) การดำสำเร็จ

๔. อรชุนเกิดความท้อแท้ ไม่อยากรบ เพราะต้องฆ่าญาติพี่น้องของตน แต่พระกฤษณะก็เกลี้ยกล่อมอรชุนให้ทำหน้าที่รบจนสำเร็จ ผลการวิเคราะห์ ทฤษฎีอหิงสาเพื่อสังคม ในทัศนะของฮินดูนั้น หมายถึงความมีใจกรุณาอุทิศชีวิตเพื่อทำประโยชน์แก่มหาชน เป็น

จริยธรรมเพื่อสังคม ซึ่งพระภิกษุคณะ ได้คำนึงถึงหลักการข้อนี้ เห็นความสำคัญของการปฏิบัติหน้าที่ตามวาระ จึงให้กำลังใจแก่เขา เพื่อให้เขาได้ทำหน้าที่ของกษัตริย์ให้สมบูรณ์ ทางพุทธศาสนา การที่พระภิกษุคณะเกลี้ยกล่อมอรชุนให้รับนั้น จัดเป็นความพยายามที่กระตุ้นให้เขาทำตามคำของตน ซึ่งเรียกว่า “ปิโยคะ” ท่านกำหนดไว้ในข้อ อาณัตติกปิโยคะ คือมีความพยายามพุดกระตุ้นให้คนอื่นกระทำตามคำของตน ทำให้อรชุนได้ประหารประหารศัตรู

๕. โทธนาจารย์ ได้ยินคำพุดของยุดิษฐิระว่า “ใช่แล้ว อัศวิตามาตายจริง แต่เป็นข้างนะ” คำพุดที่เขากล่าวเบาๆ ทำให้เกิดความเข้าใจผิดเช่นนั้น เป็นเหตุให้เขาโศกเศร้าถึงขั้นไม่ต่อสู้ ในที่สุดก็ถูกธฤชภูมัยนสังหาร ผลการวิเคราะห์จริยศาสตร์อื่นๆ มีทัศนะว่า ยุดิษฐิระ ไม่ได้ปฏิบัติตามหลักจริยธรรมของศาสนาข้อ สัตยะ คือ พุดแต่คำสัตย์ จดเว้นการพุดเท็จ ซึ่งเขาพุดให้ผู้อื่นเข้าใจผิด เป็นเหตุให้โทธนาจารย์ถึงแก่ชีวิต ในทางพุทธจริยศาสตร์ เห็นว่า เขามีเจตนา อันยังความพยายามทางกาย และความพยายามทางวาจาในการกล่าวให้คลาดเคลื่อนต่อผู้อื่น ชื่อว่ามุสาวาท คือพุดเรื่องไม่จริง สำหรับเกณท์วินิจฉัยการใช้คำพุด มีหลักพิจารณาอยู่ ๔ ข้อ คือ (๑) เรื่องไม่จริง (อถต วตถิ) (๒) จิตคิดจะกล่าวให้คลาดเคลื่อน (วิสวาทนจิตต) (๓) ความพยายามที่เกิดจากจิตดวงนั้น (ตชโซ วายาโม) (๔) การทำให้ ผู้อื่นเข้าใจเนื้อความนั้น (ปรสส ตมตถวิขานน)

๖. คณะเทพวสุ องค์หนึ่งนามว่า ทยุ ถูกภรรยาใช้ให้ขโมยวัวของฤาษีวิษฐะ ซึ่งเป็นเหตุให้ฤาษีผู้นี้ ได้สาปแช่งให้ไปเกิดเป็นมนุษย์เพื่อชดใช้กรรมที่ได้ทำไว้ ผลการวิเคราะห์ ศาสนาอื่นๆ มีหลักจริยศาสตร์ทางสังคมที่ประพุดร่วมกันข้อหนึ่ง คือ อัศเตยะ การไม่ลักขโมยของผู้อื่น หรือทำโจรกรรม แสดงว่าเทพองค์นี้ ไม่รักษาคุณธรรมข้อนี้ อาจทำไปเพราะภรรยาใช้ให้ทำพุทธศาสนา มีหลักศีลธรรมเกี่ยวกับการถือเอาสิ่งของที่เขาไม่ได้ให้ เขายังมีความห่วงหาญอยู่ จัดเป็น อทินนาทาน ซึ่งมีเกณท์วินิจฉัยอยู่ ๕ ประการ คือ (๑) สิ่งของที่ผู้อื่นหวงแหน (๒) รู้ว่าเป็นสิ่งของที่ผู้อื่น หวงแหน (๓) มีจิตคิดจะลัก (๔) มีความพยายาม (ในการลัก) (๕) ลักมาได้ด้วยความพยายามนั้น หากครบเกณท์ทั้ง ๕ ข้อนี้ ก็ถือว่าได้ทำอทินนาทานสมบูรณ์

๗. อรชุนผู้เป็นหลานได้สังหารท้าวภิชมะ ผู้เป็นปู่ของตัวเอง ซึ่งยังธนูใส่ภิชมะทั่วสกลร่าง ในสงครามบนทุ่งกุรุเกษตร โดยได้รับความช่วยเหลือของศิษย์นินทา ผลการวิเคราะห์ ตามทฤษฎีของคัมภีร์มนุธรรมศาสตร์ ถือว่า อรชุนได้ปฏิบัติหน้าที่ของตนในฐานะเป็นบรรณกษัตริย์คือรบกับปรปักษ์ เพื่อกำจัดความอยุติธรรมรักษาความถูกต้อง เพื่อคนส่วนใหญ่ แม้ว่าจะต้องฆ่าปู่ของตัวเองก็ตาม ก็ไม่ถือว่าเป็นบาป เพราะฆ่าได้แต่ร่างกายเท่านั้น แต่ว่าอาตมัน เป็นสิ่งที่ฆ่าไม่ได้ มีสภาพยั่งยืน เป็นนิรันดร์ ทางพุทธศาสนา ถือว่าการทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลงไปชื่อว่า ปาณาติบาต มีผู้รู้อธิบายว่า การฆ่าสัตว์ จะมีโทษมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับผู้นั้นเป็นผู้มีคุณมากหรือไม่ ในข้อนี้ ท้าวภิชมะ ถือเป็นผู้มีพระคุณต่ออรชุนโดยตรง สำหรับเกณท์วินิจฉัยข้อนี้ มีองค์ ๕ คือ (๑) สัตว์มีชีวิต (๒) รู้ว่าสัตว์มีชีวิต (๓) มีจิตคิดจะฆ่า (๔) มีความพยายามในการฆ่า (๕) สัตว์ตายเพราะความพยายามนั้น

๘. การเล่นสกา ระหว่างเจ้าชายยุดิษฐิระกับศกุนิ ผู้เป็นลุงของทูลุโยธน์ซึ่งเชี่ยวชาญในกีฬาสกา ผลการวิเคราะห์ จริยธรรมอื่นๆ ถือว่า “สกา” เป็นกีฬาที่โปรดปานมาก ในวรรณะ

กษัตริย์ มีปรากฏในมหาภารตะ อนึ่งหากมองการเล่น “สกา” แสดงถึงมิตรภาพของผู้เล่นทั้ง ๒ ฝ่าย โดยไม่มุ่งพินันเกินไป จุดประสงค์ที่ผู้ประพันธ์ได้นำเสนอ คือยูธิษฐิระ เป็นคนดีพร้อมในคุณธรรม แต่กลับหลงเล่นสกาแบบพนัน ไม่รู้จักหยุดเล่น ควบคุมอารมณ์ตัวเองไม่ได้ (อินทรียนครหะ) ท้ายที่ก็สูญเสียทุกอย่าง แม้แต่ตัวของยูธิษฐิระก็ตกเป็นทาสของทुरโยธน์ ทำให้ญาติพี่น้องต้องเดือดร้อน เร่ร่อนพเนจรในป่าถึง ๑๒ ปี ทางพุทธศาสนา จัดว่า การเล่นการพนัน เป็นเหตุสร้างความเดือดร้อนแก่ตนและพวกพ้อง หากชนะย่อมเป็นการผูกศัตรู หากแพ้ย่อมทำให้เสียทรัพย์ ขาดความเคารพนับถือไว้วางใจจากสังคม ถือว่าได้ทำลายชื่อเสียงของตนเอง แม้ว่าจะเล่นเพื่อสนุกสนานก็ตาม

๙. การที่พระกฤษณะ เข้าไปมีส่วนร่วมกับการมหาสงครามทำหน้าที่สารถึงบังคับรบม้าศึกให้อรชุน แล้วพระองค์แสดงบทเพลง “ภควัทคีตา” แก่อรชุน จนเกิดความอึดอัดทำสงคราม จะเป็นการยุยงให้พี่น้องทั้งสองฝ่ายใช้ความรุนแรงหรือเปล่า ผลการวิเคราะห์ทางศาสนาฮินดู ถือว่า พระกฤษณะ คืออวตารปางที่ ๘ ของพระนารายณ์ โดยอวตารลงมาเพื่อปราบพญากังสะ กษัตริย์ผู้ชั่วร้าย เหตุที่พระองค์ได้ถ่ายทอดคำสอนในภควัทคีตาแก่เขา เพื่อให้เขาได้เข้าใจการทำหน้าที่ของวาระกษัตริย์ โดยยึดทฤษฎีประโยชน์นิยม ที่จะต้องรบเพื่อผดุงคุณธรรม กำจัดคนไม่ดี เพื่อความสุขของมหาชน หาได้เป็นต้นเหตุของสงครามไม่ แต่พุทธศาสนา มองว่าการกระทำอย่างนั้นเป็นการมุ่งส่งเสริมให้คนใช้ความรุนแรง จัดเป็นความพยายาม ซึ่งเรียกว่า อาณัตติกบิโยคะ คือมีความพยายามพูดกระตุ้นให้คนอื่นกระทำความบาปผิดบาต เป็นสาเหตุให้พี่น้องฝ่ายการพและปาลทพรบราฆ่ากัน ฉะนั้น บุคคลควรยึดหลักอหิงสา คือการไม่เบียดเบียน ไม่มุ่งทำร้ายกันและกัน ถึงจะอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

๑๐. พระนางคานธารี มเหสีของ ท้าวทฤตราษฎร์ แห่งหัสตินาปุระ ได้สาปแช่งให้พระกฤษณะ (แม้เป็นอวตารของพระวิษณุ) พร้อมทั้งวงศ์ยาทพ ประสบความวิบัติได้ แสดงว่าการสาป ย่อมมีผลกับผู้ละเมิดจริงหรือ ผลการวิเคราะห์ทางศาสนาฮินดู ถือว่า การสาปแช่งมีปรากฏให้เห็นในมหาภารตะ สะท้อนให้เห็นว่าชาวฮินดูมีความเชื่อถือและผลของคำสาปอย่างยิ่ง สาปไว้อย่างไร ก็จะเป็นอย่างนั้น นางมีวาจาสิทธิ์ ก็เพราะยึดมั่นในธรรมะ และรักษาคำสัตย์ (สัตยะ) ความมีคุณธรรม มีศีลมีสัจย์ของนาง เป็นสิ่งยืนยันว่าคำสาปจะสัมฤทธิ์ผลแน่นอน ในทางพุทธศาสนา เห็นว่า การพูดสาปแช่งเพื่อทำลายคนที่ไม่ชอบ จัดเป็นวิจิตจริต ในชื่อว่า ผรุสวาจา เพราะเป็นคำที่ประสงค์ให้เขาประสบความวิบัติ การที่บุคคลผู้สาปนั้น มีวาจาสิทธิ์ได้ ก็เพราะรักษาศีลข้อมุสาวาท จะทำให้คำนั้นสำเร็จผล แต่ท่านไม่แนะนำให้สาปแช่งใคร ตามหลักวินิจฉัยข้อนี้ มี ๓ ประการ คือ (๑) ผู้คนที่ฟังคำ (๒) จิตขุนเคือง (๓) การดำสำเร็จ

๕. อภิปรายผล

จากการศึกษาวิเคราะห์จริยศาสตร์ในมหาภารตะ โดยวัตถุประสงค์ ๒ ข้อ คือ เพื่อศึกษาองค์ความรู้ของพราหมณ์และพุทธศาสนา เพื่อใช้ศึกษาวิเคราะห์จริยศาสตร์ และเพื่อศึกษา

วิเคราะห์ปัญหาจริยศาสตร์ในมหาภารตะนั้นตามหลักธรรมของพราหมณ์และพุทธศาสนา ผู้วิจัยพบว่า

๑. วรรณคดีเรื่องวรรณคดีที่แตกต่างกัน

แม้ว่าพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ มีต้นกำเนิดจากอารยธรรมอินเดียโบราณ เช่นเดียวกัน มหาภารตมหาภารตะถูกประพันธ์ขึ้นบนพื้นฐานของศาสนาพราหมณ์ เนื้อเรื่องส่วนใหญ่ดำเนินผ่านวรรณคดีพราหมณ์และกษัตริย์แสดงให้เห็นว่าวรรณคดี ๔ มีความสำคัญตามปรากฏในคัมภีร์พระเวท ก่อนคริสตกาล ๑๐๐๐ - ๑๒๐๐ ปี กล่าวว่า วรรณคดีพราหมณ์ เกิดจากพระโอรสของพระพรหม มีเครื่องแต่งกายสีขาว หมายถึงความบริสุทธิ์ มีหน้าที่สวดมนต์ ให้คำปรึกษากับกษัตริย์ พวกที่เป็นนักบวชก็ทำหน้าที่สอนไตรเพทและประกอบพิธีทางศาสนา วรรณคดีกษัตริย์เกิดจากพระอรุณของพระพรหม ถือว่าสืบเชื้อสายมาจากพระอาทิตย์ มีเครื่องแต่งกายสีแดง หมายถึงการรบ ทำหน้าที่สู้รบ ป้องกันหรือขยายอาณาจักร ปกครองบ้าน เมือง และเป็นพระเจ้าแผ่นดิน วรรณคดีแพศย์ เกิดจากพระเพลาของพระพรหม มีเครื่องแต่งกายสีเหลือง เป็นพวกแสวงหาทรัพย์สมบัติ ได้แก่ พวกพ่อค้า คหบดี เศรษฐี และเกษตรกร วรรณคดีศูทร เกิดจากพระบาทของพระพรหม มีเครื่องแต่งกายสีดำหรือสีอื่นๆ ที่ไม่สดใส มีหน้าที่เป็นกรรมกร ลูกจ้างผู้ใช้แรงงานและวรรณคดีจัณฑาล เกิดจากชายหญิงมีความสัมพันธ์กันข้ามวรรณะ จะทำให้บุตรธิดาที่เกิดขึ้นมาถูกรังเกียจเหยียดหยามจากวรรณะอื่น^{๑๒}

การอธิบายถึงจุดกำเนิดของวรรณคดีทั้ง ๔ แม้ว่าจะเป็นโครงสร้างการจัดระเบียบทางสังคม การแบ่งสถานะและหน้าที่ของบุคคลตามระบบวรรณะนั้น ได้อาศัยความแตกต่างของชาติกำเนิดเป็นเกณฑ์สำคัญ

เมื่อครั้งที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ ปราสาทของนางวิสาขา ในบุพพาราม กรุงสาวัตถี ตรัสถาม สามเณรว่าเสฏฐะและสามเณรภราทวาชะ ผู้ซึ่งเคยเป็นวรรณคดีพราหมณ์และได้มาบวชเป็นสามเณรว่า พวกพราหมณ์ที่เป็นญาติของพวกเธอได้กล่าวติเตียนอย่างไร สามเณรทั้งสองทูลว่า ถูกด่าว่าอย่างรุนแรงที่ละทิ้งวรรณคดีพราหมณ์ซึ่งเป็นวรรณคดีประเสริฐ อันเกิดจากพระโอรสของพระพรหม เหตุใดจึงมาเข้ารีตกับพวกศิระไล่น ซึ่ง เป็นวรรณคดีต่ำทราม พระพุทธองค์จึงตรัสว่า พวกพราหมณ์เหล่านั้นมิได้รู้จริง เพราะพราหมณ์ทั้งหลายล้วนเกิดมาจากช่องคลอดของนางพราหมณ์ หาได้เกิดจากพระโอรสของเทพมหาพรหมแต่อย่างใดไม่ ดังนั้น ไม่ว่าจะเป็นวรรณคดีพราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ หรือศูทร ต่างก็มิได้เกิดจากพระพรหม แต่ล้วนเกิดมาจากช่องคลอดของผู้เป็นมารดาเสมอกันทั้งสิ้น และไม่ว่าจะเกิดมาจากวรรณะใดก็ตาม หากประพฤติกาย

^{๑๒} Herman, L.A. (1991). A Brief Introduction to Hinduism, Boulder, (Colorado : Westview Press.,1991),81 - 83

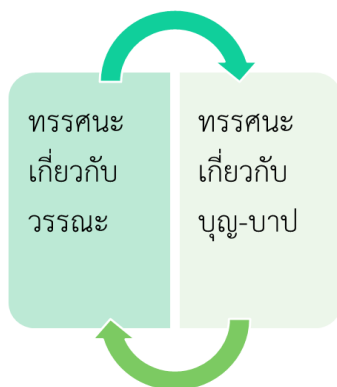

สุจริต วชิสุจริต มโนสุจริต ก็ควรได้รับการยกย่องว่าประเสริฐ แต่หากรรมะทั้งสี่ประพฤติกาย
ทุจริต วชิทุจริต มโนทุจริต ก็ควรได้รับการติเตียนว่าเลวทราม^{๑๓}

๒. ทรศนะเรื่องบุญ-บาป ที่แตกต่าง

สำหรับศาสนาพราหมณ์นั้นมีพื้นฐานความเชื่อเรื่องบุญ-บาป ซึ่งถูกกำหนดโดย เทพ
เจ้า จากเรื่องมหากาฬะพบว่า มีประเด็นทางจริยศาสตร์ เช่นการโยนลูกทั้ง ๗ คนของนางคงคา
การกระทำนิโยคโดยอาศัยคำสั่งของแม่ดิตตาสามี โดยอ้างว่าแม่นั้นเปรียบดังเทพเจ้าองค์หนึ่งมี
อำนาจในการตัดสินชะตากรรมของลูก การสาปแช่งผู้อื่นเสียชีวิตให้ได้รับผลตามคำ ของทั้งว
รรณะพราหมณ์และกษัตริย์ตลอดทั้งเรื่อง การเล่นสกาจนทำให้ต้องเสียบ้านเสียเมือง ตลอดถึง
สงครามที่ทุ่งกุรุเกษตรเป็นเหตุการณ์ที่ชี้ชัดว่าเรื่องบุญและบาปนั้น เป็นสิ่งที่ถูกกำหนดขึ้นโดย
พระผู้เป็นเจ้า การทำตามหน้าที่ของตนตามวรรณะต่างๆ ถือว่าเป็นการทำตามประสงค์ของ
พระองค์ อย่างเช่นวรรณะกษัตริย์ซึ่งมีหน้าที่ต้องรบ เพื่อปกป้องบ้านเมือง กำจัดความอยุติธรรม
ส่วนพุทธศาสนามีทรศนะต่อเรื่องกรรมว่า เป็นสิ่งที่บุคคลจงใจทำหรือทำด้วยเจตนา ถ้าทำด้วย
ไม่มีเจตนาไม่เรียกว่ากรรม เพราะขาดเจตนา ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าว
เจตนาว่าเป็นกรรม^{๑๔} กรรมนั้นมีทั้งกรรมดีและกรรมชั่วขึ้นอยู่กับกระทำของบุคคลนั้น ส่งผล
ดีหรือผลร้ายแก่ผู้กระทำ ซึ่งกรรมนั้นแบ่งได้เป็น กายกรรม วาจากรรม มโนกรรม^{๑๕} ฉะนั้นเจตนา
ของแต่ละบุคคลจะเป็นตัวชี้ชัดถึงกรรมดีและกรรมชั่ว ตลอดถึงผลหรือวิบากที่จะให้ผลต่อไป

๖. องค์ความรู้ใหม่

ทรศนะเกี่ยวกับวรรณะ

^{๑๓} กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, พระไตรปิฎกฉบับหลวง เล่มที่ ๑๑, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ:หน่วยพิมพ์และจำหน่ายศาสนภัณฑ์ โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๔), ๗๑-๗๖.

^{๑๔} องค์กรคุณานิยาม (บาลี) ฉก.อ.ง. ๒๒/๔๖๔/๓๓๔.

^{๑๕} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒนมหาเถร), ความเข้าใจเรื่องกรรม, (กรุงเทพฯ ๑ วัดบวรนิเวศวิหาร, ๒๕๕๖), ๓-๖.

- อินดู มีทัศนะว่า หน้าที่ของบุคคลตามวรรณะนั้น จะจำแนกโดยอาศัยชาติกำเนิดเป็นเกณฑ์

- พุทธศาสนา มีทัศนะว่า ระบบวรรณะ เป็นเพียงความเชื่อที่ถูกบัญญัติขึ้นโดยพวกพราหมณ์ ให้คนในสังคมปฏิบัติตาม

ทรรศนะเกี่ยวกับบุญ-บาป

- อินดู เชื่อเรื่องบุญ-บาปนั้น ได้ถูกกำหนดโดยพระผู้เป็นเจ้า

- พุทธศาสนา มีทัศนะว่า สิ่งที่เป็นมูลเหตุของบุญ-บาป อยู่ที่เจตนาของบุคคล ซึ่งถือว่า เจตนาเป็นตัวกรรมแท้จริง

๗. สรุป

การกระทำซึ่งประกอบด้วยกรรมดีและกรรมชั่ว การอ้างถึงเสรีภาพในการแสดงออกนั้น ต้องอยู่ภายใต้กฎระเบียบของสังคม ซึ่งอาจเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา สภาพสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม หลักจริยศาสตร์ทางศาสนาจึงเปรียบดังหลักเกณฑ์ที่ยอมรับโดยทั่วไปในสังคมมีส่วนช่วยให้ทุกคนมีวิถีชีวิตอย่างมีศีลธรรม ลดการก่อปัญหาต่อตนเองและสังคมได้ หลักจริยธรรมสากลย่อมเป็นที่ยอมรับของทุกฝ่าย รวมไปถึงจริยธรรมทางศาสนาทุกศาสนามีส่วนช่วยพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ทั้งทางพฤติกรรมและทางจิตใจ ดังนั้นหลักจริยศาสตร์ อาจหมายรวมถึงการตัดสินพฤติกรรมที่เหมาะสม เป็นที่พอใจของสังคมโดยรวมและพฤติกรรมที่สังคมไม่พอใจไม่ถูกต้องและไม่สมควร หากสังคมใดเป็นสังคมที่มีจริยธรรมสูงสังคมนั้นจะประกอบด้วยคนดีปฏิบัติตามกฎระเบียบสังคม เป็นที่ยอมรับของทุกฝ่ายมากกว่าคนที่ไม่ดี ดังนั้น จริยธรรมยังใช้เป็นเครื่องมือประกอบการตัดสินในทุกการกระทำที่ถูกต้องเหมาะสมตามแต่ละสังคมและสถานการณ์ การกระทำใดเรียกว่าดีหรือชั่วการเรียนรู้ว่าการกระทำใดเรียกทำดีหรือทำชั่ว เป็นการพัฒนาตนเองไปสู่เป้าหมายสูงสุดในการใช้ชีวิต

๘. ข้อเสนอแนะ

ในมหากาพย์มหาภารตะ ยังมีประเด็นที่น่าสนใจศึกษาอีกมาก ซึ่งสามารถนำมาศึกษาค้นคว้าต่อไป ดังข้อเสนอแนะต่อไปนี้

๑. ศึกษาธรรมยุท ที่ปรากฏในมหาภารตะ

๒. ศึกษาเรื่องเทพเจ้าของอินดูที่มีต่อแนวคิดของชาวอินดู

๓. ศึกษาประเด็นการทำบาปที่ไม่ผิดหลักจริยธรรมในอินดูกับพระพุทธศาสนาเถรวาท

๔. ศึกษาอิทธิพลของการนำคำสอนในมหาภารตะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปรัชญาในภควัทคีตา มาใช้ในการดำเนินชีวิตของชาวอินดู

ภาษาไทย

กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, **พระไตรปิฎกฉบับหลวง เล่มที่ ๑๑**, พิมพ์ครั้งที่ ๒,

กรุงเทพฯ:หน่วยพิมพ์และจำหน่ายศาสนภัณฑ์ โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๔.

กรุณา-เรื่องอะไร กุศลาสัย. **มหาภารตยุทธ์** พิมพ์ครั้งที่ ๒, คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา, ๒๕๓๓.

กรุณา - เรื่องอะไร กุศลาสัย. **อินเดีย อนุทวีปที่น่าทึ่ง** พิมพ์ครั้งที่ ๔ .สำนักพิมพ์สยาม: กรุงเทพมหานคร, ๒๕๔๔.

ประเวศ อินทองปาน. "สถานภาพและบทบาทของสตรีเพศตามแนวจริยศาสตร์ทางศาสนา."

วารสารธรรมธारा : พระนครศรีอยุธยา, ๒๕๖๑.

วิทย์ วิศทเวทย์. **จริยศาสตร์เบื้องต้น มนุษย์กับปัญหาจริยธรรม**. (พิมพ์ครั้งที่ ๘).

กรุงเทพมหานคร: บริษัทอักษรเจริญทัศน์ จำกัด, ๒๕๓๕.

ศักดิ์ศรี แย้มนัตตา. **มหาภารตะ : ความสัมพันธ์ที่มีต่อวัฒนธรรมไทย** ครั้งที่ ๒. คณะอักษร

ศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและชมรมบาลีสันสกฤต, กรุงเทพมหานคร, ๒๕๔๓.

นาวัน เวชธรรม. "การละเมิด: ความสำคัญต่อการเล่าเรื่องในมหาภารตะ." **วารสารศิลปศาสตร์** มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๕.

ศาสนาพราหมณ์ อินดู, องค์การ. **ประวัติศาสตร์และหลักธรรมของศาสนาพราหมณ์ อินดู**.

กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕.

องค์คุณนิกาย (บาลี) ฌก.อง .๒๒/๔๖๔/๓๓๔.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒนมหาเถร), **ความเข้าใจเรื่องกรรม**, กรุงเทพฯ ๖ วัดบวรนิเวศวิหาร, ๒๕๕๖.

ภาษาอังกฤษ

Herman, L.A. "A Brief Introduction to Hinduism: Religion, Philosophy, and Ways of Liberation." *Philosophy East and West*, 1993.

John Stuart Mill, **Utilitarianism**, 7th ed. London: Longmans, Green, And Co. 1879, 2004.

Sarte, Jean-Paul. **Existentialism and Humanism**. Paris, 1970.

Sen, Amartya. **Ramayana: Book 1: Boyhood**. Vol. 1: NYU Press, 2005.

